

КОСТЯНТИН ІПОЛИТОВИЧ КРЖЕМІНСЬКИЙ: ВІХИ БІОГРАФІЇ
ТА МИСТЕЦЬКО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ (УМАНСЬКИЙ ПЕРІОД)KOSTIANTYN IPOLITOVYCH KRZHEMINSKY: BIOGRAPHY
AND ARTISTIC AND PEDAGOGICAL WORK (UMAN PERIOD)

Статтю присвячено дослідженню матеріалів про непересічну постать в українській науці і культурі – вченого, педагога, художника, мистецтвознавця, архітектора – Костянтина Іполитовича Кржемінського, внесок якого у розвиток педагогічної думки та збереження явищ народної культури є неоціненним. Досліджено основні віхи біографії та уманський період педагогічної діяльності митця. З'ясовано, що педагог здійснив та організував: збирання та науковий аналіз етнографічних матеріалів та експонатів, художню фіксацію настінних розписів; збір інформації про народних майстрів та художників; пошук молодих талантів у галузі народного декоративно-прикладного мистецтва; залучення до збирання та відтворення настінних розписів архітектора М. Горбачевського і технолога І. Безпалька (уродженців с. Онопрівки Уманського повіту Київської губернії (нині Тальнівського району Черкаської області)); створення керамічної майстерні в с. Пиківці (нині Уманський район Черкаської області); створення дворічної школи народної творчості ім. Т. Шевченка; пошук художніх талантів у м. Умань; навчання основам малювання та створення бази для становлення майбутніх видатних художників України: народний художник України Г. Головка, член міжнародної академії кераміки (у Женеві), заслужений художник КазРСПР А. Цивчинський, скульптор Г. Петрашевич та ін.; участь в організації Музею українського мистецтва під керівництвом П. Курінного. Встановлено, що К. Кржемінський розробляв методику викладання мистецтва в школі, шукав цікаві педагогічні підходи тощо. Проаналізовано, що і до сьогодні надзвичайну наукову цінність має його розвідка, присвячена стінним розписам Уманщини, урахувавши той факт, що стінописи в окресленому регіоні як різновид декоративно-прикладного мистецтва занепав. Доведено, що К. Кржемінський здійснив вагомий внесок у дослідження та збереження явищ української матеріальної та духовної культури історичної Уманщини.

Ключові слова: мистецько-педагогічна діяльність, розвиток творчих здібностей,

пошукова українознавча робота, настінні розписи, історична Уманщина.

The article is devoted to the study of materials about the outstanding figure in Ukrainian science and culture – scientist, teacher, artist, art critic, architect – Konstantin Ipolitovich Krzheminsky, whose contribution to the development of pedagogical thought and preservation of folk culture is invaluable. The main milestones of the biography and the Uman period of the artist's pedagogical activity are studied. It was found out that the teacher carried out and organized: collection and scientific analysis of ethnographic materials and exhibits, artistic fixation of wall paintings; collection of information about folk masters and artists; search for young talents in the field of folk arts and crafts; involvement of architect M. Gorbachevsky and technologist I. Bezpalko in the collection and reproduction of wall paintings (natives of the village of Onopriivka, Uman district, Kyiv province (now Talniv district, Cherkasy region)); creation of a ceramic workshop in the village of Pykivets (now Uman district of Cherkasy region); creation of a two-year school of folk art named after T. Shevchenko; search for artistic talents in Uman; learning the basics of drawing and creating a base for the formation of future outstanding artists of Ukraine: People's Artist of Ukraine G. Golovko, a member of the International Academy of Ceramics (in Geneva), Honored Artist of the Kazakh SSR A. Tsyvchynsky, sculptor G. Petrashevych, etc.; participation in the organization of the Museum of Ukrainian Art under the leadership of P. Kurinny. It is established that K. Krzheminsky developed a method of teaching art at school, looked for interesting pedagogical approaches and so on. It is analyzed that his research on wall paintings of Uman region is still of extraordinary scientific value, taking into account the fact that murals in the outlined region as a kind of decorative and applied art have declined. It is proved that K. Krzheminsky made a significant contribution to the study and preservation of the phenomena of Ukrainian material and spiritual culture of the historical Uman region.

Key words: artistic and pedagogical activity, development of creative abilities, search Ukrainian studies work, wall paintings, historical Uman region.

УДК 37(477)
(092):74.071.1(477)«1918/1923»
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2022/48.1.6>

Йовенко Л.І.,
докт. пед. наук,
професор кафедри української
літератури, українознавства
та методик їх навчання
Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями.

Будь-яка виховна система повинна слугувати зміцненню стабільності і могутності держави, добробуту і щастя окремої особи як суб'єкта виховного процесу. Педагогічні технології, які сприяють розв'язанню проблем громадянського, патріотичного, морального, естетичного виховання є каталізатором дієвості та доцільності системи виховання. Серед значної кількості підходів, запропонованих педагогами, що розв'язують питання естетичного та патріотичного виховання,

виділяємо новаторські ідеї К. Кржемінського, внесок якого у розвиток педагогічної думки та збереження явищ народної культури є неоціненним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, на які спирається автор, в яких розглядають цю проблему і підходи її розв'язання. Основні дані про К. Кржемінського містяться у статтях С. Білоконя [1], публікаціях його доньки Л. Камінської [7; 8] та розвідці Н. Урсу [18].

Дослідженням мистецько-педагогічного, етнографічного та археологічного доробку вченого займалися Є. Котляр, Є. Левінзон, К. Лехнер, О. Найден, Л. Овчаренко, В. Січинський, І. Ходак, А. Яненко та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Наукових досліджень, які б детально розповідали про Костя Кржемінського, його наукову і педагогічну спадщину, уманський період його діяльності, обмаль, що й обумовило виникнення цієї публікації.

Мета статті – дослідити основні віхи біографії та особливості мистецько-педагогічної діяльності Костянтина Іполитовича Кржемінського (уманський період).

Виклад основного матеріалу. Народився К. Кржемінський 11 травня 1983 р. в Одесі. У 1910-х роках навчався у Кам'янець-Подільській гімназії (нині Хмельницька область), а згодом вступив до Київського художнього училища на відділ малярства й архітектури, який закінчив у 1917 р. Як зазначає Н. Урсу, свого часу митець був юнкером і у 1918 році брав участь у придушенні більшовицького повстання в Києві [18].

За свідченням самого митця, упродовж 1918–1923 рр. він разом із його учнем М. Горбачевським активно займався пошуковою етнографічною експедиційною діяльністю по селах історичної Уманщини: збирав матеріали та експонати, робив замальовки, а також вишукував народні таланти. У колишній поміщицькій садибі він створив керамічну майстерню в с. Піковець (нині село Піківець Уманського району Черкаської області).

З 1923 року К. Кржемінський жив із сім'єю у м. Умань, де створив дворічну школу народної творчості ім. Т. Шевченка. Митець, помітивши здібності та гарний художній смак деяких дітей, зумів підібрати славний учнівський склад. Із них у подальшому вийшла ціла плеяда відомих митців, серед яких – народний художник України Г. Головка, член міжнародної академії кераміки (у Женеві), заслужений художник КазРСР А. Цивчинський, скульптор Г. Петрашевич та ін. Окрім цього, Костянтин Іполитович брав участь в організації Музею українського мистецтва у м. Умань під керівництвом П. Курінного [18].

До Кам'янецьчини сім'я переїхала в 1924 році. З матеріалів Державного архіву Хмельницької області відомо, що в Кам'янець-Подільській художньо-промисловій школі, яку очолював художник В. Геґенмейстер, К. Кржемінський працював з 15 грудня 1925 року по 2 грудня 1927 року [5, арк. 32]. Тут він викладав креслення, одночасно вів заняття в іншій трудовій школі. Працюючи в художньо-промисловій школі, підготував і видав друком праці, котрі дійшли до нас: «Стінні розписи на Уманщині» [10], «Пам'ятки єврейського мистецтва на Поділлі. Мацеви (Надгробки)» [9] «Хати с. Ходоровець» [11].

Зупинимось детальніше на педагогічній діяльності Костянтина Іполитовича.

Як вже було зазначено, освіту він здобув у Кам'янець-Подільській чоловічій гімназії. Архівні

матеріали засвідчують, що навчався він не надто старанно, однак з малювання та праці тримав гарні оцінки [3].

У 1911 році К. Кржемінський подав прохання щодо вступу до Київського художнього училища, де його було зараховано одразу до п'ятого загальноосвітнього класу [4].

Навесні 1914 року, на основі завершеного навчання (сім загальноосвітніх класів), Кость Іполитович склав екзамен, який, за чинним на той час Положенням про вчителів і вчительок малювання в початкових навчальних закладах Російської імперії, давав йому право викладати малювання [3]. Цей дозвіл був зумовлений реформуванням освіти в Російській імперії, що розпочалася у січні-березні 1900 року та недостатньою кількістю вчителів.

Здобуття повної освіти Кость Кржемінський завершив у 1917 році у Київському художньому училищі по архітектурному відділенню зі званням архітектурного помічника й учителя малювання та креслення в середніх навчальних закладах [15, с. 120].

Донька митця і педагога – Л. Каменська зазначала, що її батько закінчив Київське художнє училище по двох відділеннях – малярському й архітектурному [7, с. 13].

Револьюційні події змусили К. Кржемінського виїхати з Києва й оселитися в Умані. Про що свідчить клопотання до керівництва Київського художнього училища терміново надіслати йому диплом, без якого він не міг отримати роботу ані в школі, ані в Уманському будівельному технічному училищі [2].

З 1917 до 1919 року Кость Іполитович поєднував роботу на цегляному заводі в одному із сіл (с. Піківець) поблизу Умані та вчителювання в Уманській першій трудовій селянській школі, де він викладав креслення. Саме ця робота – художня педагогіка – стала його покликанням. У 1919 році педагог втілював одну зі своїх мрій – створив у с. Піківець, у панському будинку керамічну майстерню, яка у 1920 році була трансформована у дворічну Уманську школу народного мистецтва імені Т. Шевченка. У школі була втілена ще одна мрія педагога – відкрито художньо-керамічне й гончарне відділення, де готували художників-керамістів, інструкторів гончарно-майолікового виробництва, учителів ліплення та графічних мистецтв.

Тут, у 1920–1922 роках, отримував базові знання з кераміки, вивчав малюнок, декоративні розписи, ліплення народний художник України, майстер кераміки Дмитро Головка. Митець з ніжністю і теплом згадував роки, проведені в школі К. Кржемінського.

Під час роботи у школі Кость Іполитович мусив не тільки дбати про розробку методики викладання, шукати цікаві педагогічні підходи,

але й вирішувати певні побутові питання, як-от опалення, постійні проблеми з приміщенням, не вистачало елементарних і вкрай необхідних для навчання речей – фарб, олівців тощо.

Саме в ці важкі роки розкривається педагогічний талант К. Кржемінського. Його учні, згадуючи про вчителя, зазначають, що він знаходив підхід до кожного учня, не нав'язливо навчав, допомагав розв'язувати певні життєві проблеми кожного з них. Так, Д. Головка, який походив із бідної родини, пригадував як отримав від учителя малярське приладдя, про яке не міг навіть мріяти, а Галина Петрашевич, народна художниця України, зазначала, що завдяки педагогу отримувала можливість існувати – виконувала замовлення, якими її забезпечував Кость Іполитович. Він же, згодом, допоміг Галині Львівні влаштувати в Умані її першу персональну виставку.

Такі виставки проводилися з метою демонстрації учнівських робіт.

Про одну з них знаходимо матеріал Я. Струханчука у газеті «Вісті» від 18 травня 1921 року. У статті «Виставка праць учнів школи народного мистецтва ім. Шевченка (керамічної)» автор відзначає, що «хоч не богата згадана виставка числом праць, зате богата змістом, богата різноманітністю праць, формами і оригінальністю думки» [17].

«Серед керамічних виробів Я. Струханчук виокремив “свобідні композиції”, зокрема роботи учениці Майданюк, яка переважно ліпила фігурки гусей і лебедів, сповнені життя й руху народні типи Горбачевського, якому дещо бракувало технічної вправності, оригінальні композиції Головка (свиня в гарбузах) та Їжка (корова з телям). Гарне враження на нього справили розділ малюнків, у якому привертала увагу сповнені колористичної гармонії орнаментальні мотиви, а також рисунки з природи і стилізації учнів Петрова, Головка, Чорноволенка. На виставці експонувалися й роботи малярського відділення, яке з'явилося в школі десь за місяць до відкриття розглядуваної виставки, – переважно рисунки й малюнки аквареллю, шкіри, портретні етюди, натюрморти, серед яких вирізнялися роботи учнів Вернер і Маєр, Бачинського, Ткачука» [15, с. 122].

До організації навчання в школі Кость Кржемінський підійшов надзвичайно ґрунтовно. Шкільна програма поєднувала загальноосвітні дисципліни, як-от: арифметика, алгебра, геометрія, фізика, хімія, мінералогія, економічна географія, українська мова, історія української літератури й соціальних рухів, німецька мова, історія українського й всесвітнього мистецтва, співи, фабрична гігієна, так і спеціальні дисципліни: методика малювання, точіння посуду, ліплення, формування, рисунок, малюнок, композиція, креслення, керамічна лабораторія, керамічна технологія, конструкція печей [12].

Для забезпечення викладання навчальних дисциплін на високому рівні Кость Іполитович шукав найкращих вчителів: лекції з історії мистецтв читали вихованець Краківської академії мистецтв і малювання Яків Струханчук і випускник Київського університету св. Володимира Петро Курінний. Шукаючи вчителів у свою школу, К. Кржемінський виїжджав до Києва, просив допомоги у своїх друзів і співробітників. З архівних джерел дізнаємося про те, як К. Кржемінський, у пошуках вчителя малярства не тільки їздив до Києва, але й звертався по допомогу до Данила Щербаківського, щоб той порекомендував йому «гідну кандидатуру» [12].

З метою забезпечення практичної підготовки учнів Кость Іполитович наприкінці навчання запровадив проходження практики, результати якої та оформлений звіт, як і результати теоретичного навчання були підставою для отримання диплома фахівця. Серед завдань практики – замальовки стінописів у хатах мешканців Уманщини.

Незабаром, у 1920 році, ці дослідження та ескізи, здійснені педагогом та його учнями, були включені до пріоритетних напрямів діяльності археологічно-етнографічної секції Уманської філії Наукового товариства в Києві, до складу якої увійшли П. Курінний, Д. Рудик, В. Стефанович, К. Ясенецький, Г. Кучеренко, Хр. Ящуржинський, П. Врублевський.

Важливо, що педагог не обмежувався тільки настінними розписами. Із архівних документів дізнаємося про дослідження, проведені учнями школи влітку 1921 року: «Цього літа призначена подорож з учнями в повіт для ознайомлення з гончарством на повіті та народною орнаментикою й улаштування альбомів народної орнаментики. Мається на увазі проїхати двома маршрутами. I-й: Умань – Війтівка – Краснопілка – Помийник – Антонівка – Романівка – Папужинці – Мошурів – Борінка – Березянка – Чорна Кам'янка – Дзенгелівка – Умань. II-й має своїм осередком Дзенгелівку і коло має зробити через села: Добру – Охматів – Крачківку. Керівник цієї групи – Москаленко» [13].

Як педагог, Кость Іполитович, використовував практику ще з однією метою – відірвати учнів і вчителів «від тяжких обставин буденного тодішнього життя і, до певної міри, була імпульсом до того, аби стати самостійною працею в цій галузі на Уманщині» [9, с. 5].

Окрім того, К. Кржемінський, залучаючи учнів до пошукової українознавчої роботи, бо саме такою справою займалися його вихованці, не тільки знайомив їх із найкращими зразками народної культури, давав їм можливість від народних майстрів навчатися тонкощам настінного малювання. Отримані знання були використані майбутніми художниками у своїй подальшій творчості, робили їхні роботи самобутніми, яскравими і надзвичайно

Уманський період мистецько-педагогічної діяльності К. Кржемінського

1918 – 1923 рр.	Пошуково-етнографічна експедиційна діяльність по селах історичної Уманщини: – збирання та науковий аналіз етнографічних матеріалів та експонатів, – художня фіксація настінних розписів; – збір інформації про народних майстрів та художників; – пошук молодих талантів у галузі народного декоративно-прикладного мистецтва; – залучення до збирання та відтворення настінних розписів архітектора М. Горбачевського і технолога І. Безпалька (уродженців с. Онопріївки Уманського повіту Київської губернії (нині Тальнівського району Черкаської області)) ² . – створення керамічної майстерні в с. Пиківець (нині Уманський район Черкаської області).
1923 р.	– створення дворічної школи народної творчості ім. Т. Шевченка; – пошук художніх талантів у м. Умань; – навчання основам малювання та створення бази для становлення майбутніх видатних художників України: народний художник України Г. Головка, член міжнародної академії кераміки (у Женеві), заслужений художник КазРСР А. Цивчинський, скульптор Г. Петрашевич та ін.; – участь в організації Музею українського мистецтва під керівництвом П. Курінного.

² Колекцію з-понад 170 малюнків М. Горбачевського, який у 1921 – 1923 рр. замальовував розписи в селах Уманщини, зберігала його вдова Ганна Кирилівна. У 1970-х рр. збірка, завдяки В. Березовому та О. Найдену, потрапила до Музею народної архітектури та побуту України. Щодо І. Безпалька, який до 1930-х рр. продовжував замальовувати хатні розписи Уманщини, то його розвідку допоки не знайдено [15, с. 70].

пригадати ту ворожість та підозріння, з якими селяни ставилися до горожан, тоді легко буде зрозуміти ті прикросці, що доводилось нам зазнати під час праці.

Були випадки, коли селяни не впускали до хати, щоби перемалювати їхні розписи, гадаючи, що мета нашої праці – встановлення податків, або визначення тої чи іншої господарської спроможності, а то навіть – мобілізація кращих робітників до праці в місті, й т. и. Це все становило врешті загрозу до знищення розписів по селах, через те не мало часу й енергії доводилось витратити, аби переконати селян в їх хибних поглядах», – зауважив учений (*збережено авторську орфографію й пунктуацію – Л. Й.*) [10, с. 2].

Дослідження містить 50 таблиць із чудовими зразками розписів, на яких розміщено 150 кольорових репродукцій. Окрім цього автором вперше запропоновано науковий аналіз зібраних матеріалів.

Мандруючи Поділлям, К. Кржемінський опрацював багатий етнографічний матеріал із стінних розписів та ліпних орнаментів, а також для дослідження пам'яток єврейського мистецтва на Поділлі спеціально вивчив староєврейську мову.

У 1924 р. Кость Іполитович Кржемінський полишає Умань і вирушає на навчання до Академії мистецтв м. Ленінграда.

На цьому так званій «уманський період» життя педагога завершився. Його педагогічна діяльність продовжувалася у Кам'янець-Подільській художньо-промисловій профшколі імені Г. Сковороди (1924–1927 рр.), а згодом, у 1928–1937 рр. – у Києві.

Висновки. Аналізуючи мистецько-педагогічну діяльність Костя Іполитовича Кржемінського, можемо стверджувати, що педагог організував освітній процес, спрямований на розвиток учня, становлення його як особистості з урахуванням

його індивідуальних особливостей, інтересів, розвиток творчих здібностей, умінь та навичок. Митець залучав своїх вихованців до пошукової українознавчої роботи, розробляв методику викладання мистецтва в школі, шукав цікаві педагогічні підходи тощо. Натхненна праця Костянтина Іполитовича дала Україні талановитих художників і скульпторів-уманчан.

К. Кржемінський здійснив вагомий внесок у дослідження та збереження явищ української матеріальної та духовної культури. Помітну роль відіграла діяльність митця на теренах історичної Уманщини. І до сьогодні надзвичайну наукову цінність має його розвідка, присвячена стінним розписам Уманщини, урахувавши той факт, що стінописи в окресленому регіоні як різновид декоративно-прикладного мистецтва занепадає.

Проведене дослідження не претендує на вичерпність вивчення проблеми. Подальшого вивчення потребує діяльність І. Безпалька (учня К. Кржемінського) на ниві мистецької освіти Уманського краю.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Білокінь С. «Білі круки» подільського друкарства». *Пам'ятки України : історія та культура*. Київ, 2000. С. 33–45.
2. ДАК, ф. 93, оп. 1, спр. 2439, арк. 33.
3. ДАК, ф. 93, оп. 1, спр. 2439, арк. 51.
4. ДАК, ф. 93, оп. 1, спр. 2439, арк. 6, 5.
5. Державний історичний архів Хмельницької області (ДІАХО). Ф. Р. 1492, оп. 1, спр. 13, арк. 32. *Матеріали художньо-промислової школи*.
6. Енциклопедія освіти / Акад пед наук України, головний ред В Г Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
7. Каменська Л. Дворянин, чужа, класово ворожа людина... Кость Кржемінський, хто він насправді? *Україна*. – Київ, 1993. № 18.

8. Камінська Л. К. Короткий життєпис художника Кржемінського К. І. *Подільське братство*, 1993. № 3. С. 55–56.

9. Кржемінський К. Стінні розписи на Уманщині : мотиви орнаменту. Кам'янець на Поділля : Кам'янецька худ.-пром. профшкола, 1927. 18 с.

10. Кржемінський К.І. Пам'ятки єврейського мистецтва на Поділлі. Мацеви (Надгробки). Кам'янець-Подільський, 1926. 18 с.

11. Кржемінський К.І. Хати с. Ходоровець. Альбом літографій. Кам'янець-Подільський, 1927.

12. НА ІА НАНУ, ф. 10, спр. К 55/18, арк. 4.

13. НА ІА НАНУ, ф. 9, спр. 205.

14. Нагорна Н. В. До історії формування фондового зібрання Уманського краєзнавчого музею / Черкащина в контексті України: матеріали

першої науково-краєзнавчої конф. Черкащини: до 50-річчя утворення Черкаської області. Черкаси: Ваш Дім, 2004. С. 354–360.

15. Найден О., Ходак І. Квітка на комині : Настінні розписи Уманщини першої половини ХХ століття. Історія, семантика, образи. Київ : Стилос, 2013. 304 с.

16. Січинський В.Ю. Видання мистецько-промислової школи в Кам'янці. *Українська книга*. Львів, 1937. №1. С. 20–23.

17. Струхманчук Я. Виставка праць учнів школи народного мистецтва ім. Шевченка (керамічної). Вісті : орган Ревкому і Паркому Уманщини. 1921. 18 травня.

18. Урсу Н. О. Мистецько-етнографічна школа Кам'яначчини в контексті діяльності К. Кржемінського URL: http://www.rusnauka.com/13_NBG_2015/Istoria/4_191250.doc.htm.